

UNIDADE DIDÁCTICA

PROPOSTA DIDÁCTICA DE
NURJA ARAÚJO GARCÍA

RASTROS

DE ROBERTO VIDAL BOLAÑO

UN PROXECTO DE

Con de tres pés

EN COPRODUCCIÓN CON

centro
dramático
galego

B
Concello de Brión
www.concellodebrión.gal

COLABORA

CONCELLO DE
SANTIAGO

CONCELLO DE
A ILLA DE
AROUSA

1. INTRODUCCIÓN

Os dramaturgos que se deron a coñecer nas primeiras Mostras de Teatro de Ribadavia, organizadas pola Agrupación Cultural Abrente e iniciadas en 1973, partían, na maioría dos casos, dunha experiencia autodidacta mais dun labor inmenso no teatro amator e afeccionado. Manuel Lourenzo fundara en 1965 o grupo teatral O Facho, e dous anos máis tarde a primeira compañía independente, o Teatro Circo. Euloxio R. Ruibal comezara a súa actividade teatral no grupo Ditea en 1961, e logo fundaría a compañía Obradoiro. Os dous, xunto con Roberto Vidal Bolaño, serán premiados no Concurso Abrente de Textos Teatrais en Galego.

Estamos a falar dunhas décadas, os anos sesenta e setenta, nas que estaba practicamente todo por facer no teatro galego. Durante a maior parte da ditadura franquista as condicións socioeconómicas e a presenza da censura limitaron a expresión dramática na nosa lingua á edición dalgunhas obras destinadas só a súa lectura (Álvaro Cunqueiro, O incerto señor don Hamlet, príncipe de Dinamarca (1958), pezas de Carvalho Calero ou Manuel María...). A práctica escénica limítase á realizada por grupos de teatro de cámara dependentes de entidades culturais de cidades galegas: Tespis da Coruña, Valle Inclán de Ourense, Cope de Vigo, Teatro Popular de Pontevedra ou Ditea e Cantigas e Agarimos de Santiago de Compostela. Mais os catro primeiros só realizaban representacións en lingua española, mentres que as postas en escena dos dous grupos de Santiago si eran en galego.

Así Teatro Circo, Obradoiro, ou Antroido, fundado en 1974 por Vidal Bolaño, que xa participara no segundo, dirixido por Euloxio Ruibal, poñerán realmente os alicerces do que hoxe é o teatro contemporáneo na nosa lingua. Financiándose desde outras actividades laborais ou coa súa propia economía familiar, sen apoio institucional de ningunha índole (lembremos que a Xunta de Galicia nace na práctica no mes de decembro de 1981), levando os seus espectáculos ás rúas, aos campos da festa, aos palcos da música e, se había sorte, aos teatros con patio de butacas, estes dramaturgos renacentistas, que tanto colocaban focos e cosían vestiarios, maquillaban ou ensaiaban e interpretaban eles mesmos, e procuraban unha liña de autobús onde meter os decorados, protagonizan o auténtico rexurdimento da escena galega.

2. ROBERTO VIDAL BOLAÑO

A vida pode ser tan curta en anos como intensa no experimentado e no labor desenvolvido. Unha das probas disto é que, malia o seu temperán pasamento, foi o primeiro, e ata o momento único, dramaturgo en ser homenaxeado no Día das Letras Galegas (2013). Tamén foi nomeado membro da Real Academia Galega a título póstumo. Mais o camiño na súa traxectoria dramática non estivo falto de pedras, dificultades de todo tipo, que non impediron que asinase e dirixise máis de trinta obras de teatro, participase en case vinte proxectos audiovisuais e recibise numerosísimos premios.

Xa con quince anos estreou unha peza infantil titulada O Xogadeiro. E alí entrou en escena, cun gran protagonismo, unha das pedras que se había de atopar no seu camiñar: dous dos actores levaban un pesado petouto e o escenario afundiou en plena representación, provocando os risos do público (se cadra algúns pensaron que formaba parte do espectáculo), mais o terrible enfado das monxas que rexentaban o colexio dos Praceres de Lourizán no que tiña lugar a función.

O seu soño de estudar cine en Madrid, polo que estivera traballando como administrativo e dependente para xuntar uns aforros que lle permitisen viaxar á capital, viuse truncado cando a Escuela Oficial de Cine pechou no ano 1975. A afouteza e a rebeldía ante as imposicións alleas que sen dúbida o caracterizaron manteñen aceso o seu interese polo mundo audiovisual e escenográfico. En Santiago de Compostela entra na Agrupación Cultural O Galo e no grupo cinematográfico Raíña Lupa, fundado por Euloxio R. Ruibal. Membros deste mesmo colectivo formarían a compañía teatral Obradoiro, que esmoreceu cando Roberto tivo que marchar a Melilla a facer o servizo militar obrigatorio (pedra coa tropezaban moi a miúdo os mozos daquela época).

Traballando como empregado de banca, en 1974 lidera a fundación do Grupo de Teatro Antroido, cuxa primeira representación, na que foi actor protagonista, sería unha obra de Eduardo Blanco Amor, Amor e crime de Juan el Pantera. Antroido participará na maioría das Mostras de Teatro de Ribadavia. Ao perder o seu traballo na banca, a compañía Antroido pasa a ser non só a súa vocación, senón por fin tamén a súa profesión. Asemade, a primeira compañía teatral galega profesional. Laudamuco, señor de ningures (1978), con case un cento de representacións tanto en Galicia coma fóra, foi a súa exitosa estrea como traballadores a tempo completo nos escenarios.

E xa non parou. Teatro do Estaribel e Teatro do Aquí sucederían a Antroido. Moitos títulos de variadas temáticas (Bailadela da morte ditosa, Cochos, Días sen gloria, Doentes, Mar revolto, Animalións...). Tamén pezas para nenos (Ruada das papas e o unto, por exemplo) e adaptacións doutros autores (Percival, a partir de textos de M. Ferrín; Rosalía de O. Pedrayo co Centro Dramático Galego, a súa última posta en escena). O interese de Roberto Vidal Bolaño por Rosalía de Castro percorre unha gran parte do seu mundo creativo. Seguramente se descoñece que foi unha das persoas que máis información procurou e conseguiu sobre as circunstanciais vitais da nosa autora universal. Roberto Vidal Bolaño admiraba a obra literaria rosaliana, mais por enriba de todo a muller que foi malia os corsés da súa época. Agasallo de sombras, segunda montaxe do CDG en 1984, foi criticada e supuxo para o seu autor e director serios problemas profesionais, precisamente por presentarnos á muller Rosalía da que non se falaba nos libros de texto.

A muller Rosalía. As mulleres galegas. As mulleres. Roberto Vidal Bolaño acreditaba nun teatro que nos interpelase sobre os tempos que estamos a vivir (Animalións, as novas relacións de vecindario), que nos informase sobre a nosa historia probablemente descoñecida (Mar revolto, o secuestro do Sta. María), sobre sepulcros incuestionables (As actas escuras), sobre as dificultades dos máis humildes en calquera lugar do planeta (Saxo tenor, A ópera de a patacón). E outras moitas temáticas. En todas elas, o papel das mulleres é fundamental. Son aquelas que garantizan que a vida continúe, mesmo por riba e en contra delas. Aprenderíamos de calquera das personaxes femininas creadas polo noso autor, mais nesta proposta decidímonos por Esther, a protagonista de Rastros.

3. RASTROS

Esta obra foi estreada pola compañía Teatro do Aquí o 19 de marzo de 1998 na Casa da Cultura de Vilagarcía de Arousa. O elenco estaba formado por Patricia de Lorenzo, Luís Iglesia, Xoán Carlos Mejuto e Rubén Ruibal, coas voces de Ursía Gago, Anabell Gago, Denís Iglesias, Belén Quintáns e o propio Vidal Bolaño. No mesmo ano, o texto foi publicado por Edicións Positivas. Xa no 2013 foi incluído nas obras completas do autor da mesma editorial. En 1999 acadou dous premios María Casares: Mellor Texto Orixinal para o seu autor, e Mellor Actriz Protagonista para Patricia de Lorenzo

Como deberíamos facer para conservar aos nosos mellores amigos da mocidade? Cando a amizade e o amor andan mesturados, pode isto acabar ben? E se lle sumamos un contexto sociopolítico difícil e convulso, temos a catro grandes amigos que non souberon coidar e manter nin os seus vínculos afectivos, nin a persoa que os mantiña unidos, e aínda menos os seus propios soños. Disto, e seguramente moito máis fala esta obra.

Esther, Moncho, Xan e Iago foran practicamente inseparables dende cativos. Viviron xuntos o difícil paso da ditadura franquista a unha incipiente democracia e autonomía para Galicia. A militancia dun deles no Exército Guerrilheiro do Povo Galego Ceive lévao durante moitos anos ao cárcere. O resto continúa cunhas vidas coas que nin de lonxe soñaran. E quen parece levalo peor é Esther, que decide non seguir camiñando cun só zapato, metáfora dun existir a medias e a trompicons. Os seus vellos amigos reúnense para lembrala e lembrar tamén quen foron no pasado.

4. LEMOS, ESCOITAMOS, REFLEXIONAMOS E DEBATEMOS

Actividade 1:

- Despois de ler a obra ou acudir á súa representación, elaboraremos a nivel individual e por escrito a nosa propia descrición dos catro protagonistas, acompañada da nosa visión persoal sobre os mesmos.
- Faremos unha posta en común na aula e organizaremos un debate sobre as actitudes e comportamentos destes personaxes.

Actividade 2:

- Escollemos agora dúas escenas curtas de Rastros para traballar con elas detidamente na aula.

ESCENA 1

Recomponse como boamente pode e sae. O engado do bolero vaise con ela.

MONCHO: *(Vendo como se afasta.)* Poida que nunca fose a muller máis fermosa do baile, nin a máis comprometida, pero sempre foi a máis sincera. Hai poucas cousas máis terribles có desprezo daquel a quen se quere. Podo asegurarcho. Sei algo diso.

XAN: E quen non?!

IAGO: Ninguén está libre de cometer certos erros.

MONCHO: Con ela cometemos demasiados. Máis dos que xa é posible reparar.

IAGO: Es ti o que aínda segues tolo por ela, non si?

MONCHO: Non, xa non. Son un supervivente nato. Os amores non compartidos deben durar o xusto. Se duran de máis, emputécete.

XAN: E como consigues librarte deles?

MONCHO: Non é fácil, pero tampouco imposible. Non hai máis que aceptar a realidade tal e como vén. O amor, no fondo, non pasa de ser outra puta comenencia. Unha mentira do espírito tras da que non hai máis cousa que o desexo de que sexa a ti a quen queiran. E ninguén quere máis do que recibe a cambio! ¡Eu douche para que ti me deas e, se non me dás nada, corto o rolo e acabouse o conto! E así con todo! Aínda que ela, xa ves, con tal de ser a excepción que confirmase a regra, malia que nunca lle fixeches puto caso, foi de ti de quen estivo prendada sempre.

IAGO: Non tiñamos nada en común. E ignoraba que me quixese dese xeito.

XAN: Nunca viches máis alá do teu nariz.

MONCHO: A ela, que a quixeses ou non, non lle importou demasiado cando a necesitaches.

IAGO: Esas cousas non se escollen.

MONCHO: Pero non está de máis sabelas.

IAGO: Seinas.

ESCENA 2

(O cuarto échese dun rosmar de xentes rezando o rosario. Volve ESTHER. Agora enloitada e cunha candeíña prendida na man. Só está IAGO con ela.)

ESTHER: Aquí non hai luz. Miña avoa nunca deixou que a puxésemos. Erguíase co día e recollíase coa noite. Dicía que a luz eléctrica era un invento do demo e que non a precisaba.

IAGO: Que facía aquí tanto tempo?

ESTHER: Nada. Mirar para o retrato do meu avó e falar con el como se aínda vivise. Berráballe polo mal peiteado que andaba ou polo porcos que tiña os puños da camisa ou porque sempre levaba os cordóns das chirucas sen atar.

IAGO: E nunca saíu de entre estas catro paredes?

ESTHER: Só unha vez. O día que morreu Franco. Pediu que a levásemos a Madrid. Queríao ver e comprobar se era certo que morrera. Levámola á única tasca do barrio que daquela tiña televisión. Puxémola alí, diante dela, onde a puidese ver ben. Quedou un cacho mirando coma se non entendese nada e, nunha destas, sen mediar palabra, aproveitando un primeiro plano, ergueuse, achegouse á pantalla e... zas!... cuspiulle en toda a puta cara. Librouse de que a prendesen porque ía xa para os noventa anos. Vinte deles botounos aquí, sen saír á rúa para nada. En todo ese tempo nin leu os xornais, nin escoitou a radio, nin mirou para a televisión. Ao seu xeito soubo encontrar unha felicidade que a vida lle releaba.

IAGO: (Lendo nos cantos duns atillos de libros que repousan no chan.) E todos estes libros?

ESTHER: Eran del. Aquí só hai uns cantos. Os que meus pais nunca quixeron abaixo. Se por eles fose, onde vai xa que os terían queimado.

IAGO: Por que o mataron?

ESTHER: A meu avó? Nunca se fala diso na casa. Supoño que o matarían polo que mataron a tantos. Por san.

- Despois dunha lectura compartida (ou varias acompañadas de interpretación), facemos unha chuvia de ideas a partir do que se fala nos diálogos da obra.
- Apuntamos nun taboleiro na aula as ideas que foron xurdindo, e logo organizámonos en pequenos grupos. Cada un escollerá do taboleiro unha e preparará unha exposición e defensa argumentada da mesma.
- Abrirase unha escoita crítica e debate con quendas organizadas para reflexionar conxuntamente sobre os temas. Deixámosvos algúns posibles:

Escena 1:

- Para que alguén nos resulte atractivo, inflúe só a súa aparencia física?
- Que pasa cando nos namoramos de alguén que non nos corresponde?
- Merece a pena dicir sempre a verdade sobre os nosos sentimentos? E querer a alguén aínda que non te corresponda do mesmo xeito?

Escena 2:

- Que sabemos sobre a chegada da electricidade e a televisión a España ou a Galicia? Hai canto tempo diso? Como cres que o viviu a maioría da xente?
- Cales son os nosos coñecementos sobre a ditadura franquista? Chegáronnos por conversas na casa, polos medios de comunicación ou só nas aulas cos profesores?
- A perda dun ser moi querido provoca distintos tipos de reacción en cada un de nós. Comprendemos a da avoa de Esther? Temos algunha experiencia sobre iso que queiramos compartir nesta aula?

En colaboración co profesorado de Ciencias Sociais, Filosofía, Economía ou Tecnoloxía pódese ampliar o número de cuestións a traballar cinguíndose a aspectos máis concretos propios destas materias.

5. ESTA PROPOSTA DIDÁCTICA E O CURRÍCULO DA ESO E O BACHARELATO.

A xustificación docente desta Unidade Didáctica a partir da obra Rastros de Roberto Vidal Bolaño, está dentro dos parámetros da LOE/LOMCE e do Artigo 86/2015 que regula o currículo da ESO e do Bacharelato na comunidade autónoma de Galicia.

OBXECTIVOS DE ETAPA

- a) Asumir responsablemente os seus deberes; coñecer e exercer os seus dereitos no respecto ás demais persoas; practicar a tolerancia, a cooperación e a solidariedade entre as persoas e os grupos; exercitarse no diálogo, afianzando os dereitos humanos e a igualdade de trato e de oportunidades entre mulleres e homes, como valores comúns dunha sociedade plural, e prepararse para o exercicio da cidadanía democrática.
- b) Desenvolver e consolidar hábitos de disciplina, estudo e traballo individual e en equipo, como condición necesaria para unha realización eficaz das tarefas de aprendizaxe e como medio de desenvolvemento persoal.
- d) Fortalecer as súas capacidades afectivas en todos os ámbitos da personalidade e nas súas relacións coas demais persoas, así como rexeitar a violencia, os prexuízos de calquera tipo e os comportamentos sexistas, e resolver pacificamente os conflitos.
- g) Desenvolver o espírito emprendedor e a confianza en si mesmo, a participación, o sentido crítico, a iniciativa persoal e a capacidade para aprender a aprender, planificar, tomar decisións e asumir responsabilidades.
- h) Comprender e expresar con corrección, oralmente e por escrito, na lingua galega textos e mensaxes complexas, e iniciarse no coñecemento, na lectura e no estudo da literatura.

l) Coñecer, valorar e respectar os aspectos básicos da cultura e da historia propias e das outras persoas, así como o patrimonio artístico e cultural. Coñecer mulleres e homes que realizaran achegas importantes á cultura e á sociedade galega, ou a outras culturas do mundo.

l) Apreciar a creación artística e comprender a linguaxe das manifestacións artísticas, utilizando diversos medios de expresión e representación.

m) Coñecer e valorar os aspectos básicos do patrimonio lingüístico, cultural, histórico e artístico de Galicia; participar na súa conservación e na súa mellora, e respectar a diversidade lingüística e cultural como dereito dos pobos e das persoas, desenvolvendo actitudes de interese e respecto cara ao exercicio deste dereito.

n) Coñecer e valorar a importancia do uso da lingua galega como elemento fundamental para o mantemento da identidade de Galicia, e como medio de relación interpersonal e expresión da riqueza cultural nun contexto plurilingüe, que permite a comunicación con outras linguas, en especial coas pertencentes á comunidade lusófona.

COMPETENCIAS CLAVE e CONTIDOS TRANSVERSAIS

Esta proposta didáctica achega experiencias para traballar a competencia de comunicación lingüística (CCL); a competencia de aprender a aprender (CAA); as competencias sociais e cívicas (CSC); a competencia do sentido da iniciativa e espírito emprendedor (CSIEE), e a competencia en conciencia e expresións culturais (CCEC).

Canto aos contidos transversais relacionados con esta Unidade, destacamos a comprensión lectora (CL); a expresión oral e escrita (EOE); a comunicación audiovisual (CA); o emprendemento (EM); a educación cívica e constitucional (ECC); a igualdade efectiva entre homes e mulleres (GX); a igualdade de trato e non discriminación (IG); a resolución pacífica de conflitos (RPC) e a educación en valores (VAL).

Sería posible xustificar esta proposta didáctica en virtude dos diferentes estándares de aprendizaxe nos cursos do 2º ciclo da ESO e do Bacharelato, nomeadamente no 4º curso de ESO e no 2º de Bacharelato, nos que o teatro galego a partir da segunda metade do século XX e a propia figura de Roberto Vidal Bolaño forman parte dos contidos curriculares. Con todo, seméllanos máis factible citar as competencias clave e os contidos transversais para non reducilas ao emprego só nunhas poucas materias. Cómpre que o teatro forme parte da aprendizaxe cultural e da vida cotiá, e deste xeito as actividades relacionadas con esta obra dun dramaturgo fundamental poden realizarse non só nas aulas de lingua e literatura, senón tamén nas de ciencias sociais, educación plástica e visual, filosofía, valores éticos...